

KOCUR LÁSZLÓ

A ceruzával kezében élő ember

Közelítések a 60 éves Tóth László értekező prózai és publicisztikai munkásságához

LÁSZLÓ KOCUR

A MAN LIVING WITH A PEN IN HIS HANDS

APPROACHES TO THE PROSE AND PUBLICISTIC WORKS

OF THE 60-YEAR-OLD LÁSZLÓ TÓTH

82:929:821.511.141

821.511.141:929

82(091):821.511.141 (437.6)

821.511.141 (437.6)(091)

Key Words: László Tóth, the Hungarian Literature in Czechoslovakia, the History of Hungarian Culture/Education in Czechoslovakia.

Szeptemberben ünnepli hatvanadik születésnapját Tóth László költő, író, szerkesztő, műfordító, irodalomtörténész, művelődéstörténész, színháztörténész – némi esszéisztikus túlzással úgy is fogalmazhatnánk: a (cseh)szlovákiai magyar kultúra mindenese. Ez a pályakép a jeles jubileumhoz kötődik, de akár attól függetlenül is létrejöhetett volna. Jelen szöveg tárgyát Tóth László két interjúkötete (a háromból), egy oktatási segédlete, hét tanulmány- és esszékötete (az idei könyvhétre megjelent *Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy eszmék, rögeszmék, toposzok* című kötete a megjelenés ideje és a kézirat leadási határideje közti rövid idő miatt ebből az összeállításból kimaradt) képezi, valamint jelzésszerűen érintjük az általa szerkesztőként jegyzett negyvenhárom kiadvány egy részét is, különös tekintettel *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című könyvre; szépirodalmi munkássága nem része vizsgálódásunknak. Célunk munkásságának összefoglaló ismertetése, valamint az életmű vonatkozó része fő szerkezeti elveinek feltárása.

Tóth László négy verseskötet után jelentkezett első publicisztikai kötetével, a *Vita és vallomás* cíművel,¹ 1981-ben. A szerző ekkor már szabadfoglalkozású, az *Irodalmi Szemlé*től az év első hónapjában távozott. Az 1976 és 1978 között – zömmel 1977-ben – készült interjúk a szlovákiai magyarság akkor egyetlen irodalmi lapjában voltak olvashatók a kötetben való megjelenést megelőzően. A könyvben Tóth László Cselényi Lászlóval, Csontos Vilmosmal, Dénes Györggyel, Dobos Lászlóval, Duba Gyulával, Gál Sándorral, Rácz Olivérrel, Tózsér Árpáddal, Turczel Lajossal, Varga Imrével, Veres Jánossal és Zalabai Zsigmonddal beszélget, jellemzően alkotói pályájukról, szlovákiai magyar irodalomról, szülőföldről, de magánéleti kérdésekről is. A 337 oldal terjedelmű könyv – a szerzői intenció szerint „tizenkét »szereplőt« felsorakoztató »keretes regény«, a csehszlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának »regénye«” – értékeit nem kívánjuk kisebbiteni akkor, amikor azt állítjuk, az életmű

szempontjából annak legfontosabb része az Előljáróban címet viselő előszó.² Itt található ugyanis az a „hiányleltárként” is olvasható részlet, melyet bizonyos értelemben Tóth László „kutatói programjának” is nevezhetnénk, így érdemes hosszabban idéznünk belőle: „Gondoljunk csak, példának okáért, a nemzetiségi önismeretünkben tátongó ürre, szellemi életünk foghíjasságára, az irodalmunk én-tudatát erősítő és öntudatoságát megalapozó, elősegítő munkák hiányára. Azaz: mindmáig nincs irodalmi lexikonunk, rendszerezett irodalomtörténetünk, feldolgozott nemzetiségstörténetünk, nincsenek megfelelő tankönyveink, íróinkról és irodalmunkról szóló monográfiáink, nélkülözzük a legszükségesebb bibliográfiai munkákat stb. Így természetesen ezek az idegesítő, de mindenekelőtt munkára sarkalló felismerések is ott moco-rogtak bennem, amikor az alább sorjázó beszélgetéseken dolgoztam. Igaz, korántsem kívántam interjúimmal belekontárkodni a lexikográfusok, irodalomtörténészek, tankönyvírók, történelemkutatók, esztéták, bibliográfusok és a többiek dolgába.”³

Tóth László reálisan jellemezte a (cseh)szlovákiai magyar irodalom helyzetét a husáki normalizáció periódusát követően. Görömbei András irodalomtörténete⁴ egy évvel Tóth könyve után jelent meg, a hiányolt irodalmi lexikon⁵ csak 1997-re készült el, egyik-másik monográfiával pedig még mindig adós irodalomtörténet-írásunk. Tóth László értekező prózai munkássága és szerkesztői gyakorlata e hiányállapot felszámolására irányuló törekvésnek is olvasható. Szerzőnk valamennyi, általa hiánynak vélt diszciplínában alkotott, a „feldolgozott nemzetiségstörténet” megteremtésére irányuló törekvéseinek foglalata pedig az 1998–2000 között megjelent *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című négykötetes monográfia.

Ha számba vesszük Tóth László azon témáit, melyekben később a szintézis igényével lépett fel – mindenképp ide értendők az „elfeledett évek” irodalmát taglaló tanulmányok; a szlovákiai magyar színháztörténet; Peéry Rezső életműve –, láthatjuk, hogy ezek kezdeményei már az előbb említett *Vita és vallomás* után tíz évvel, 1991-ben, Magyarországon megjelent *Párhuzamok, kitérők*⁶ című opusában fellelhetők.

Az egy kivételével a nyolcvanas évek második felében született színháztörténeti tanulmányok már megelőlegezik a kilencvenes évek második felében kiadásra kerülő, ugyan komáromi központú, de Kassára is kitekintő kétkötetes monográfiát és a négykötetes művelődéstörténet színháztörténeti összefoglalóját, mely újrakontextualizálva a *Köz-művelődés-történetben* is olvasható. Ismerős lehet az 1990-ben a reveláció erejével ható „*Mint fészkeből kizavart madár...*” utószavaként írt, s a *Párhuzamok, kitérők*be is beválogatott tanulmány, mely a következő, *Elfeledett évek* című kötetben és az életmű számos más darabjában „gondolódik” tovább. A szlovákiai magyar irodalom tudatából kikopott – pontosabban ideológiai okok miatt kiszorított – Peéry Rezső pedig jószereivel csak Tóth Lászlónak (és Filep Tamás Gusztávnak) köszönheti, hogy folyóiratsírijában nyugvó életműve újra eljutott az olvasókhöz, nem is beszélve a hirtenbergi kézirat közreadásáról – a Peéry-probléma meghatározó tanulmányát is itt olvashatjuk kötetben először. A *Párhuzamok, kitérők*be beválogatott tucatnyi tanulmány közül az első három a felvilágosodás és a romantika irodalmának egy-egy felvidéki vonatkozású problémáját tárgyalja: a *Magyar Museum* (s vele párhuzamosan az *Orpheus*) és Péczeli József *Mindenes Gyűjteménye* keletkezésének körülményeibe, a lapok fejlődésének alakulásába adva betekintést. A harmadik írás egy személyes hangú Madách-megközelítés.

Ebben a kötetben jelenik meg az életmű egyik hangsúlyos szólama, a Fábry-demitologizáció: Tóth László Szalatnai Rezső és Peéry Rezső memorandumaival egy sorba helyezi a „stószí remete” addig – a Koncsol László Fábry-korrekció igényével fellépő csehszlovákiai magyar irodalom újraperiodizálási kísérlete nyomán végső érvennyel Tóth László által lerombolt „hallgatás éveinek” – egyedülnek vélt vitairatát, *A vádolt megszólalt*. Ugyancsak árnyalhatja Fábry-képünket a naplóíró Fábryról szóló tanulmány, melynek fasizmusértelmezéséből kitétszik: „Amikor tehát az ötvenes-hatvanas években egyre monomániásabban emlegetett antifasizmust, [...] »a fasizmusokra, a világebembertelenség összegére«, tehát a sztálinizmusra, a bolsevizmusra is gondolt.”⁸

A „hallgatás éveit”, a lakosságcsere és a kitelepítések periódusának mikrotörténelmi⁹ vonatkozásait feltárva közül újabb adalékokat Tóth László következő, *Elfeledett évek*¹⁰ című kötetének első részében. A *Nyolc arckép* című portrévázlat-sorozat Gömör János, Keller Imre, Dzurányi László, Forgách Géza, Győry Dezső, Darkó István, Szenes Erzi és Csontos Vilmos életpályájának alakulásán szemlélteti a második világháború után a csehszlovákiai magyar értelmiség sorsa alakulásának néhány lehetséges modelljét. A szerző – előző kötetében Fábryt idézve és továbbgondolva – a csehszlovákiai magyarság egészét szemlélve így fogalmazott a vizsgált periódus kapcsán: „igazából éppen ma, a történetek után negyvenöt évvel látszik csak, micsoda – azóta sem kihevert – károsodások érték 1945–1949 között a csehszlovákiai magyarságot.”¹¹ A *Nyolc arckép* ennek az irodalomra és a kultúrára történő leképezése. A tárgyalt – noha nem feltétlenül kiemelkedő, de mindenképpen számottevő – szerzők alkotói pályájának megbicsaklása és/vagy megszakadása a történelmi-szociokulturális közegből eredeztethető. A portrékban lényeges, addig ismeretlen életrajzi információkat tár fel a szerzők sorsának alakulásáról, melyek közelebb vihetnek irodalmi életünk második világháború utáni fejlődéstörténetének megértéséhez. A szerző *Nyomkereső* című, Bodnár Gyulával közösen írt oktatási segédletében is fejtegeti ezt a témát, tömörebben: „az első Csehszlovák Köztársaság jeles írói közül elment Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Darkó István, Keller Imre, Gömör János, Szenes Erzi, Kovács Endre, nem tért vissza Csehszlovákiába Győry Dezső, Vozári Dezső, Jócsik Lajos, Dobossy László, Dobossy Imre, Pozsonyi Anna, Krammer Jenő, Vájlók Sándor, Borsody István, Szvatkó Pál, Földes Sándor, Bólya Lajos, Horváth Ferenc (és még hosszan sorolhatnánk a neveket), az új körülmények között nem juthattak szóhoz olyan ismert közírók, mint Dzurányi László, Forgách Géza és mások.”¹²

A *Csehszlovákiai (magyar) változásokra* az 1989-es rendszerváltás hektikus napjainak krónikája. A szerző a változások kezdetének közvetlen részeseként, utóbb szemlélőjeként dokumentálja a folyamatokat, illetve más, korabeli sajtótermékek vendégszövegeinek beemelésével készíti el a saját interpretációját adó kollázst.

A kötet ugyanezen fejezetének *Pesti napló* című összeállításában utalás történik a szerző korábbi, *Lapszél* címmel írt publicisztikai munkáira. „Egyfajta intellektuális, a világ értelmezésére és befogadására irányuló tevékenység természetes megnyilvánulásaiként fogtam föl akkoriban ezeket az apró, kis szösszeneteket...”¹³ – írja róluk. A „jobb sorsra szánt reflexiókból” 2005-ben áll össze egy újabb kötetre való, melyben ugyan csak a rendszerváltás után készült szövegek kaptak helyet, de a gondolati koncepció közel negyedszázadon át érelődött. Ez is bizonyítéka lehet az életmű tudatos, átgondolt szerkesztettségének.

Tóth László „asztalfiók-irodalma”, a nyolcvanas években alig másfél hónapon át vezetett naplója – mely előzőleg az *Új Forrásban*, majd utóbb, másodközlésként az *Irodalmi Szemlében* jelent meg, s itt élénk vita követte – is ebbe a kötetbe lett beválogatva. A szöveg által egyrészt újabb adalékokat kaphatunk Tóth László „emigrációjának” előzményeihez, másrészt – a naplójelleg tudatosítása mellett – bepillantást nyerhetünk a nyolcvanas évek irodalmi-irodalompolitikai döntéshozatali mechanizmusába. A feljegyzésekben említett rendszerhű korifeusok egy része már eltűnt a történelem süllyesztőjében, de róluk köztudomású volt, hogy hova tartoznak, milyen értékrendet képviselnek. Más irányt adhatnak azonban Tóth László naplója olvasásának a levéltár- és történelemtudomány legújabb kutatási eredményei: a Nemzeti Emlékezet Intézete által nyilvánosságra hozott ügynöklisták. A szerző naplója írásának idején, de még a kézirat sajtó alá rendezésekor sem (bizonyosan) tud(hat)ta, a legegységesebb irodalomszervezői tevékenységei közben a kommunista titkosrendőrség hány ügynökével került kapcsolatba. Irodalmi félmúltunk bizonyos folyamatainak tisztázásához talán nem lenne érdektelen szerepük mélyrehatóbb vizsgálata sem.

Tóth László talán legproblematisabb vállalkozása a Bodnár Gyulával közösen írt *Nyomkereső* című könyve, mely a szerzői intenció szerint a „második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistűkre, oktatási segédlet”. A szerzők irodalomtörténet-írásra, így kánonalkotásra is vállalkoznak. „A kánon kettős értelemben is az iskolából él: szüksége van az iskolára mint a hagyományozás közegére, általa nyer csak formát és történeti stabilitást, hiszen az iskola elsődlegesen *nyelvi természetű* intézmény. És megfordítva: az iskola a kánonból él, belőle meríti a maga »raison d’être«-jét: mint »teológiaiilag« és mint »pedagógiaiilag« értendő iskola.”¹⁴ A két kvázi műfajmegjelölés – kistűkör és oktatási segédlet – közül az első kétségkívül igaz: a kötet alapos összefoglalója a második világháború utáni hazai irodalomnak, melyhez hasonló megalkotására előttük egyedülként Görömbei András vállalkozott, ám kötete megjelenése óta a *Nyomkereső* kiadása idején eltelt 12 év, mely ugyan az irodalomtörténet szempontjából nem tekinthető hosszú periódusnak, de ami ennél fontosabb: az életművek értékelése elől elhárultak az ideológiai akadályok. Bodnár és Tóth – a kötetben nincs külön jelölve az egyes fejezetek szerzősége – az irodalomtörténetet elsősorban a szerzők történeteként értelmezi, így a pályaképekre helyezik a fő hangsúlyt, miközben az irodalmi folyamatok és kölcsönhatások elemzése háttérbe szorul, miként a Szeberényi Zoltán tollából később megjelent, hasonló módszert választó *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999)* című kétkötetes összefoglalóban is. Az oktatási segédletben igyekeznek minél több szerzőt felvonlatni, olyanokat is, akiknek a kézirat lezárása idején még nem történt (történhetett) meg a kanonizációja, esetleg csak egy-két kötetük látott napvilágot. Ez pedig módszertani szempontból ugyancsak vitatható. A szerzők nem számoltak azzal sem – bár ez a legkevésbé sem az ő hibájuk –, hogy a tanterv (akár a kötet megírása idején, akár napjainkban) mekkora órakeretet biztosít a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom oktatására, s főként, hogy erre reálisan mennyi idő jut. Az viszont igen, hogy a *Nyomkereső* a közoktatásban taníthatatlan. A szerzők az előszóban jelzik, tudatosan tekintetnek el a tartalomismertetésektől, és „az értékekre és értékelési szempontokra, egyének és csoportok által képviselt irányzatokra, alkotói magatartásokra, szemléletekre, módszerekre” helyezik a hangsúlyt. Ez a hozzáállás önmagában nem helyteleníthető, a befogadó részéről

azonban olyan mértékű szövegismeretet feltételez, melynek egy általános vagy középiskola végzőse nem lehet a birtokában. A szövegek tagolása nem tekinthető „olvasóbarátnak”, hiányoznak a tankönyvekre jellemző részösszefoglalók, valamint a feldolgozást segítő szempontok, kérdések, feladatok, mutatók. A tankönyvszerűség alulmaradt az irodalomtörténettel szemben.

Tóth László következő kötete szintén társszerzős, 1995-ben sokéves szerző- és szerkesztőtársával közösen adott ki fontos tanulmánykötetet *Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból 1918–1995*¹⁵ címmel. A *kiszolgáltatottság nyomása alatt* című, a csehszlovákiai magyarság négy és fél évtizedét elemző irodalom- és művelődéstörténeti vázlat kétségkívül a négykötetes művelődéstörténet vázlataként, szinopszisaként is olvasható. Egyrészt – „vázlatsága” miatt széles ecsetvonásokkal – összefoglalja az eddigi tanulmánykötetekben közreadottakat, másrészt ezeket részben új adatokkal kiegészítve, részben interdiszciplináris kontextusba helyezve veti fel a további feldolgozás lehetőségét.

Helyet kapott a kötetben egy Szalattnai Rezső-tanulmány – míg a szerzőtárs Peéry Rezsőről értekezik –, valamint az *Irodalmi Szemle* fennállásának 35. évét köszöntő esszé is, melyekben a személyes érintettség – az elsőben a bíráló alanyaként, a másodikban a folyamatok aktív részeseként – sem tompítja a kritikai éleslátást.

Irodalmunk kilencvenes évekbeli folyamatainak vizsgálata során megkerülhetetlen alapmű a címadóvá emelt, hangsúlyos, kötetzáró pozícióba került kritikafüzér, a *Próbafevételek a szlovákiai magyar irodalom legújabb nemzedékéről és hat alkotójáról*. Kulcsár Szabó Ernőt továbbgondolva Németh Zoltán rámutat: „a kortárs kritika megállapításai gyakran nem lesznek tarthatóak az idő folyamán később megjelenő elemzések tükrében, azt is érzem, hogy az első kézből kapott, kortársi vélemény mindig különleges, kitüntetett helyet foglal el.”¹⁶ A szlovákiai magyar kritika sem a *Nyugtalan indák*, sem a *Piknik a Szaharában* esetében nem (nagyon) élt ezzel a lehetőséggel, pedig – ahogy Tóth László is megjegyzi – „a *Piknik a Szaharában* megjelenése kitűnő alkalom lehetett volna akár arra is, hogy a szlovákiai magyar kispőze a legújabb nemzedékének a szlovákiai, illetve általában a magyar irodalom egészében való, értékei szerinti elhelyezése mellett néhány lényeges érintő szó essen a kérdéses irodalom jellegzetességeiről, nyavalyáiról. Például arról, mi lehet a magyarázata, hogy a (cseh)szlovákiai magyar kispőze, illetve prózaíró-utánpótlás patkja a kezdetektől máig oly szerényen csörgedezik csak. Annál is inkább, mivel e kisebbségi irodalom története [...] tele van megakadásokkal, félbeszakadt, megrekedt írói pályákkal.”¹⁷ Sajnos, az általa elemzett írói pályák egy része is megrekedt – Mórocz Máriaé és Czákó Józsefé mindenképp ide sorolható; de régen hallgatott magáról a formabontó, tabudöntőgető szövegekkel az irodalmi életbe valóssággal berobbanó Győry Attila, és az ígéretes, bár nem problémátlán első kötet után hosszabb idő elteltével immár kiforrott második kötettel jelentkező Fábrián Nóra – mindkettejüknek 2002-ben jelent meg a legutóbbi kötete. Z. Németh Istvánnak és a *Próbafevételek...* megjelenésekor első kötetes Csehy Zoltánnak viszont sikerült több kötetig eljutnia, ez utóbbinak több műfajban, magas színvonalon –, a kötetben tett kritikai megállapításai azonban máig érvényesnek mondhatók.

Ahogy azt fentebb már jeleztük, Tóth László egyik kiemelt kutatási területe a felvidéki színjátszás története, a hivatásos és a műkedvelő egyaránt. Első ilyen tárgyú munkái az *Irodalmi Szemle*ben jelentek meg a nyolcvanas évek első felében, s már a *Párhuzamok, kitérők* című könyvében kaphattak az olvasók egy rövid ízelítőt

belőle. A színházi téma a *Próba felvételek...* művelődéstörténeti vázlatában is visszatér, a szerző életművében (eddig) legteljesebb kibontása pedig a „...miként hajdan az apostolok..”¹⁸ és a *Déryné nyomában*¹⁹ című kötetben történik meg. Hiánypótló munkák ezek, ugyanis a szlovákiai magyar színháztörténete monografikus igényrel csak az 1918–1938 közötti időszakra nézve volt feldolgozva²⁰ a fenti könyvek megjelenéséig. S bár a (cseh)szlovákiai magyar színháztörténet és a komáromi színháztörténet közé nem tehetünk egyenlőségeletet, a Duna-parti városnak a második világháború utáni periódus közel két évtizede során – a Magyar Területi Színház 1952-es megalakulásától a kassai Thália Színház 1969-es létrejöttéig – élvezett domináns pozíciója vitathatatlan.

Tóth a komáromi színháztörténet kezdetét 1650-re teszi, ekkor a jezsuita kollégium növendékei mutattak be egy iskoladrámát, melynek címe egyelőre ismeretlen; ám a színházi élet kibontakozása a 19. századra tehető, párhuzamosan a város gazdasági helyzetének megerősödésével. Komáromot 1811-ben keresték fel az első pesti társulatok, 1820-ban már Komáromi Magyar Színháztársasággal büszkélkedhetett, a játékszín 1848–1849-ben sem szünetelt, a komédiások a vár feladásának előestéjén tartották utolsó előadásukat. A 19. század második felében több tucatnyi színtársulat váltotta egymást a „Duna Gibraltárjában”.

A 20. század első felének legmeghatározóbb élménye a színházi élet szempontjából Tóth szerint a főhatalomváltás: nemcsak amiatt, hogy minden fronton kísérletek történtek a szlovákiai magyar színháztörténet visszaszorítására, illetve a szlovák színtársulatok előnyöket élveztek, hanem mert a Csehszlovákiában maradt társulatoknak a közönségért is meg kellett küzdeniük, hiszen annak „jelentékeny részét elvesztették, mivel az amúgy is vékony magyar értelmiségi-hivatalnoki réteg az új helyzetben elvesztette a talajt a lába alól, az új államból vagy önként távozott, vagy a kiutasítás sorsára jutott, és az itthon maradtak sem támogathatták a színházat a régi mértékben, mivel anyagi helyzetük bizonytalanná vált”.²¹ Filep Tamás Gusztáv veti fel a csehszlovákiai magyar irodalomról értekezve, hogy annak társadalmi közege az első korszakban a „lesüllyedő értelmiség és hivatalnokréteg, nincstelen vagy életszükségleteit biztosítani alig bíró szegényparasztság, radikalizálódó munkásosztály” volt. Megváltoztatva a megváltoztatandókat ugyanez a színházi életéről is elmondható. Az első kötet a visszacsatolást követően a második világháború végéig követi figyelemmel a színháztörténet sorsát. Az egy évvel később megjelent második kötet az előző kötet végén elejtett fonalat a történelmi-társadalmi háttér rövid ismertetése után a Faluszínház magyar tagozatának létrejöttével veszi fel, mely 1959-ben beolvadt az 1952-ben alakult Mateszba. A beolvadás után egy évtizeddel újabb szakadás következett: Beke Sándor rendező és a társulat egy része Kassán alapított társulatot. Tóth László könyvében a kézirat lezárásakor a vészes harmadik Mečiar-kormányt jelentő „napjainkig” kíséri a Jókai Színház sorsának alakulását, amikor a magyar kultúra elsorvasztására, az intézmények önállóságának megnyirbálására irányultak a kormányzati törekvések.

Ugyanebben az évben a szerző saját kiadója, a budapesti Ister jelentette meg a (cseh)szlovákiai magyar művelődéstörténet legjelentősebb vállalkozását, az 1998 és 2000 között négy kötetben megjelent, *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* című négykötetes monográfia²² első kötetét. Ez a cím azt ígéri nekünk, hogy a négy kötetet olvasva feltárul a befogadó előtt a (cseh)szlovákiai magyar művelődés története. A cím szinte valamennyi lexémája önálló elemzésre vol-

na érdekes. Mi az, hogy csehszlovákiai magyar? (Ön)meghatározás? Értékvonzatot is magába foglaló definíció? Földrajzi (?), geopolitikai (?), irodalmi (?), történelmi (?), művelődéstörténeti (?) kifejezés (?), fogalom (?), segédfogalom (?). Elmosódott jelentésű divatszó? Mi az érvényességi köre, van-e tudományosan mondható meghatározása? Szellemi életünk égető kérdései ezek, melyeknek megválaszolására egy tudományos igénnyel fellépő munka kiváló lehetőséget kínál. A monográfia szerkesztőit régóta foglalkoztatja ez a kérdés. Különösebb filológiai elemzés nélkül is ki lehet mutatni, szinte valamennyi közösen vagy külön-külön írott tanulmány- vagy esszékötetükben – a jelen írásban érintettekben is – hangsúlyozottan vagy a háttérben, a szövegek mélystruktúrájában munkál ennek a meghatározásnak az igénye. Túlzás nélkül állíthatjuk, a végleges koncepció megfogalmazását legalább két évtizedes filológiai tájékozódás előzte meg. S noha a (Cseh)szlovákiában élő magyarság „speciális történelmi létezése” és a „nemzeti lét és öntudat természetes megnyilvánulásai” által determinált koordinátarendszerben a szerkesztők meghatározhatónak vélték egy „csehszlovákiai magyar” definíciót, elkerülhetetlennek bizonyult, hogy az egyes fejezetek szerzői a saját tudományterületük érvényességi körén belül specifikálják ezt. Az átfogó, a monográfia egészére kiterjedő igénnyel a szerkesztők a fogalomba beletartozónak gondolják a „hajdani Felső-Magyarországnak a lakóhelye megváltoztatása nélkül, az első világháború után Csehszlovákiába került magyar lakosságát (miközben fogalommodosító erejüként nem vesszük figyelembe sem a későbbi – ideiglenes – határváltozásokat, sem a személyes életutak lakóterület-változtatásra kényszerítő fordulatait), illetve annak leszármazottjait, továbbá mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban) és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, esetleg személyüket, eredményeiket e közösség vallotta saját kultúrkörébe tartozónak – tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban”.

A „(cseh)szlovákiai magyar”-nál jóval egzaktabb, de egyértelműbben nem feltétlenül meghatározható a „művelődéstörténet” kifejezés. Am ne kapjunk a tudomány mint ideológia valamely biztos, akadémikus bástyáját sejtető lexikon után, hisz a szerkesztők a monográfia rendszerén belül – természetesen vitára alapot adó módon – meghatározták, mivel kívánnak foglalkozni, mi minősül rendszerükben művelődéstörténetnek! A kötetek „...szándéka az, hogy párhuzamosan vizsgálja a (cseh)szlovákiai magyar kultúra (többször változó) rendszerét, folyamatait és produktumait, a társadalomtöredék népi kultúráját, viselkedéskultúráját, környezetét, világa értelmezéséhez szükséges tudásanyagát, az általa létrehozott értékeket, illetve mind ezek összeszővődéseit és átfedéseit”.

Ha jól olvasom, a művelődéstörténet felfogásukban a szinkroniával határos (a vizsgálódások felső határa 1998), diakronikus jellegű tudományos (jegyeket magán viselő) metaelmélet, melynek segítségével a (cseh)szlovákiai magyarnak nevezett kulturális rendszer (ezt a fogalmat azonban sajnos nem taglalják bővebben) leírását sikeresen elvégezhetőnek gondolják el.

Az egyes kötetek tematikája a következőképpen alakult: az első kötet a csehszlovákiai magyarság történelmét, társadalomrajzát, demográfiáját, nyelvfejlődését, nyelvhasználatát, populáris kultúráját és egyháztörténetét mutatja be. A második kötet az oktatásügy, a közművelődés és a sajtó helyzetét elemzi. A harmadik kötet vizsgálódásainak tárgya az irodalom, a könyvkiadás, a tudományosság, a színját-

szás, a képzőművészet, a zenei élet, a színpadi és népi tánc. A negyedik kötetben kapott helyet a csehszlovákiai magyar művelődéstörténet részletes és alapos kronológiája, a művelődés történetét elmélyültebben megismerni szándékozókak segítő bibliográfia, tárgymutató, névmutató, helynévmutató és helynévszótár.

A helynévszótárban ott találjuk a települések lehetséges megnevezéseit s megfelelő oldalszámot: hol történt utalás az adott településre a művelődéstörténetben. A névmutató félkövér betűvel közli azok nevét, akik különböző fokú (cseh)szlovákiai kötődésük okán valamilyen formában közvetlenül szerepet játszottak társadalmi életünk alakításában szervezésében. Egyben jelzik legfőbb tevékenységi területüket is. A tárgymutató a Csehszlovákia, illetve az 1938–1945 között Magyarországhoz csatolt felvidéki részekre eső magyar intézmények; szövetségek, szervezetek, társulások; tan-, művelődési és tudományos intézetek; műkedvelő és hivatásos művészegyüttesek, -csoportok; kulturális közösségek; pártok; kulturális rendezvények; lapok és folyóiratok; kiadók és könyvsorozatok jegyzéke. Kutatói szempontból kiemelten fontos a kronológiai és a bibliográfiai mutató.

A sorozatot Szlovákiában e sorok írója ismertette elsőként,²³ legteljesebb recepciója pedig a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* hasábjain történt meg. A monográfiában Tóth László két tanulmányt jegyez szerzőként is: a második kötetben a később kötetcímmé előlépő *Köz – művelődés – történet. Szempontok és adatok a (cseh)szlovákiai magyar (köz)művelődés lehetőségeihez és fejlődési irányaihoz 1945–1998 között*, valamint a harmadik kötetben *A (cseh)szlovákiai magyar színjátszás nyolcvan éve 1918–1998* címűt. E két tanulmány és a szerző életművében az 1945–1948 közötti időszak – „a hallgatás évei” – irodalmát eddig legteljesebb módon feldolgozó, három korábbi – önállóan is invenciózus – dolgozat (és több évtizedes kutatómunka) eredményeiből egybeszerkesztett *Hívebb emlékezésül* című szintézis alkotja a *Köz – művelődés – történet*²⁴ című kötet anyagát. A *Hívebb emlékezésül...* talán az a tanulmány, melyen a leginkább szemléltethető a tanulmányíró Tóth László szintetizáló alkotói módszere. A szerző folyamatosan – akár évtizedeket is átfogva – gondolja/bontja/írja tovább egy-egy témáját. (Látszólag) ugyanazt a témát többször is körbejárja, miközben legújabb kutatási eredményeivel folyamatosan egészíti ki az újabb tanulmányokat, mindig készen az önkorrekcióra.

E széles ívű, meghatározóan fontos összegző kötet után öt évvel jelenik meg Tóth László következő nem szépirodalmi jellegű műve, a korábban már említett *Lapszél*.²⁵ (Jelen dolgozat szempontjából mellékes, az életmű alakulása szempontjából viszont kiemelt jelentőséggel bír, hogy időközben elkészül a szerző verseinek legteljesebb kiadása: 2003-ban közel 700 oldalon lát napvilágot az *Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”*. A *Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból*²⁶ című kötetben, mely nemcsak a verseket, hanem a kötetekről megjelent kritikákat is tartalmazza, az összegző törekvés az életmű másik kiemelt területén is megmutatkozik. De nem csupán költőként, szerkesztőként is összegez, ugyanebben az évben jelenik meg válogatásában a csehszlovákiai magyar költészet reprezentatívának szánt antológiája is.)²⁷ Tóth László valamennyi értekező prózai könyve címét alcímmel egészítette ki, ezzel pontosítva olvasatukat. A jelen kötet esetében azt szerette volna, hogy az olvasó úgy gondolja: esszéket, vallomásokat, sietős feljegyzéseket olvas. Az esszének és a vallomásnak van érvényes definíciója, a sietős feljegyzések megfejtésével azonban gondban lehet az értelmező. A sietős jelző temporális attitűdje arra engedhetne következtetni, hogy a feljegyzések gyorsan készültek, ez a közelítés azonban

nem helytálló: a kötetbe rendezett szövegek egy kivételével a rendszerváltás után íródtak, folyóiratban vagy kötetek elő- és utószavaiként már megjelentek. Az időtényezőt így talán a szerzői szubjektum irányából érdemes megközelítenünk: a szerző lehet az, aki számára sietősek ezek a feljegyzések. Tóth László e könyvében túlnyomórészt nemzedéktársai pályájának alakulását teszi vizsgálat tárgyává, és nem lehet nem észrevenni, közülük hányan halottak már a kötet megjelenése idején: Sziveri János, Kmeczkó Mihály, Mészáros Károly, Dúdor István, Zalabai Zsigmond. Valószínű, hogy a vallomásos szólam felerősödése a személyes érintettséggel magyarázható. Geoffrey H. Hartman jegyzi meg, hogy „az ember hajlamosabb elfogadni a kritikai esszé kreatív elemeit, ha a kritikus egyébiránt költő vagy regényíró: ez esetben az író művészi tekintélye átsugárzik a kritika területére is”.²⁸ Szerzőnk alkotói magatartására nézve azonban ez az attitűd egyáltalán nem mondható tipikusnak, az előzőekben tárgyalt köteteiben meglehetősen távolságtartással kezeli tárgyát. Hajlamosak lehetünk tehát azt feltételezni, hogy a szövegek a szerzői szándékot beteljesítve szólalnak meg ebben a nyelvi regiszterben.

Ebben a kötetben is helyet kapott Fábry-tanulmány, immár mesterjegyként olvasható Peéry-esszé, egy rövid jegyzet „a hallgatás éveiből”, mikrotörténelem (*Az én árvízem, a mi árvízünk*); a szerző impresszionista kritikai gyakorlata és irodalmi tájékozódásának megértése szempontjából fontosak a második fejezetbe beválogatott könyvismertetések, részben ezek, részben a harmadik, Miatyánk című fejezetben szereplő írások végzik el Tóth László nemzedékének pozicionálását. A kötet Varga Imre-esszéjében irodalmi atyákként megidézett Koncsol László és Tózsér Árpád is helyet kap a fejezetben, az előbbi egy jegyzet, az utóbbi két köszöntő alanyaként. A kiemelt hangsúly viszont a nemzedéktársakon van, a szerzővel együtt induló Varga Imrén, Kulcsár Ferencen, Mészáros Károlyon; az elsősorban dramaturgként ismert, a könyvben viszont jobb sorsra érdemes prózaíróként bemutatott Kmeczkó Mihályon, Zalabai Zsigmondon; a költőként induló történészként ismertté vált Molnár Imrén, Sziveri Jánoson van. Mészáros Károly esetében a *Nyomkereső*ben tett megálapításaihoz képest korrekcióra is vállalkozik a szerző.

Tóth László eddigi utolsó interjúkötetete, a *Hatszempözt*²⁹ című, több okból is igényt tarthat a figyelemre méltó jelzőre. A szerző „páros interjúk készítésére vállalkozott: a szlovák és a szlovákiai magyar irodalmi élet egy-egy alkotójával készített beszélgetést 1988–1989-ben. Az interjúk azonban a folyóiratbeli megjelenésüket követő bő másfél/közel két évtizedre az asztalfiókba kerültek, a szerző – elsősorban dokumentumértékük miatt – csak 2006-ban vállalkozott kiadásukra. Ő maga így vall döntéséről: „fölvetődött bennem: ha már maguk az események oly szerencsés módon elébe szeladtak ennek a könyvnek, a máris kész vagy legalábbis egy rövid karnyújtással elérhető valósággá változtatták mindazt, aminek az azokat közvetlenül megelőző hónapokban a majdani s részleges bekövetkeztét, annak elkerülhetlenségét is csak sejteni lehetett, időpontját megjósolni azonban nem, egy-másfél évtizedet várva vele – megnövekedett dokumentumértékénél fogva – újból időszerű lehet, s immár egy ekkora társadalmi-történelmi és időtávlatból részben az azóta eltelt idő higgadt áttekintésére, szembeállítására, elemzésére, értékelésére is kiben-kiben alkalmat adhat.”³⁰ A szerző Turczel Lajossal és Karol Wlachovskýval, Duba Gyulával és Vojtech Kondróttal, Tózsér Árpáddal és Milan Rúfusszal, Cselényi Lászlóval és Lubomír Feldekkal, Zalabai Zsigmonddal és Rudolf Chmellel, Keszeli Ferencel és Anton Hykischsel, Grendel Lajossal és Dušan Dušekkel, valamint Balla

Kálmánnal és Valér Mikulával beszélget. Az első öt duó magyar tagja szerepelt már a szerző *Vita és vallomás* című, első interjúkötetében is. Így az interjúk összevetéséből a két beszélgetés közben eltelt időszak esetleges poétikai szemléletváltozásaira is következtethetünk.

Tóth László kutatói minőségében nemzetiségi (fél)múltunk tabudöntögető feltárója, „a hallgatás éveit” mítoszának dekonstruktora, irodalomtörténet-íróként kánonalkotó, szerkesztőként fontos forráskiadások közreadója, a csehszlovákiai magyar művelődéstörténet eddigi legteljesebb összefoglalójának szellemi atyja. Életművének (további) tanulmányozása és továbbgondolása bizonyosan közelebb vihet bennünket nemzetiségi önismeretünk elmélyítéséhez.

Jegyzetek

1. Tóth László: *Vita és vallomás. Beszélgetések szlovákiai magyar írókkal*. Bratislava, Madách, 1981.
2. Persze álnaivság volna, ha nem vennénk figyelembe előszavunk olvasót becsapó, tulajdonképpen utószó mivoltát, hisz ez a szöveg próbál úgy viselkedni, mintha bemutatná az interjúkötetet, holott az interjúk textuálisan megelőzik őt. Így az előszó formája nem felel meg annak a formának, melyet elővételez. G. F. Hegel is előrebocsátja *A szellem fenomenológiája* című művének előszavában: „Egy mű előszavában a szerző előre szokott bocsátani nyilatkozatot arról, milyen célt tűzött maga elé a műben, mi szolgáltatott okot arra, hogy ezt a művet megírja, s milyen viszony áll fenn véleménye szerint az ő műve és ugyanannak a tárgynak más, korábbi vagy egyidejű feldolgozásai között; – ...ilyen nyilatkozat nemcsak feleslegesnek látszik, hanem a dolog természeténél fogva éppen séggel helytelennek és céltalannak is.” G. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 9. p.
3. Tóth: i. m. 11. p.
4. Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
5. Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1997.
6. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők. Esszék, tanulmányok*. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár–Új Forrás, 1991.
7. „Mint fészkből kizavart madár...” *A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949*. Válogatta, összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta Molnár Imre és Tóth László. A szöveget gondozta Tóth László. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1990.
8. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők*. I. m. 197. p.
9. „A mikrohistória a mindennapok történetének testvérhúga, néhány ponton azonban a saját útját járja, mégpedig ott, ahol módszereire reflektál, ahol módszertani alapjából következőleg felülvizsgálja és dekonstruálja a klasszikus társadalomtörténet kategóriáit, valamint ott is, ahol kísérleti célzattal perspektívák és ábrázolásmódok polifón sokféleségének ad hangot, mindeközben pedig még a makrotörténelem, sőt a »globális történelem« kérdéseivel is foglalkozik, amit eredetileg egyáltalán nem tett.” Hans Medick: *Mikrotörténelem*. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat, 2000.
10. Tóth László: *Elfeledett évek. Esszék, cikkek, interjúk*. Pozsony, Kalligram, 1993.
11. Tóth László: *Párhuzamok, kitérők*. I. m. 198. p.
12. Bodnár Gyula–Tóth László: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar irodalom kistűkre. Oktatási segédlet*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 1994.

13. Tóth László: *Elfeledett évek*. I. m. 166. p.
14. Günther Buck: Irodalmi kánon és történetiség. Az irodalmi paradigmaváltás logikájához. In Rohonyi Zoltán (ed.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium, 2001.
15. Filep Tamás Gusztáv–Tóth László: *Próbafevételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból 1918–1995. Esszék, tanulmányok, vázlatok*. Pozsony, Kalligram, 1995.
16. Németh Zoltán: Az ellenség művészete. In uő: *A kapus öröme a tizenegyesnél*. Bratislava, AB-ART, 1999, 127. p.
17. Filep–Tóth: i. m. 141. p.
18. Tóth László: „...miként hajdan az apostolok.” *A komáromi magyar színjátszás története*. I. köt. *A kezdetektől 1945-ig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997.
19. Tóth László: *Déryné nyomában. A komáromi magyar színjátszás története*. II. köt. *1945-től napjainkig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998.
20. Kováts Miklós: *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában 1918–1938*. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1974.
21. Tóth László: *Déryné nyomában*. I. m. 23–24. p.
22. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. köt. *Történelem – Demográfia és szociológia – Nyelvhasznat és nyelvfejlődés – A mindennapok kultúrája – Vallás és egyház*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1998; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. II. köt. *Oktatásügy – Közművelődés – Sajtó, rádió, televízió*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1998; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. III. köt. *Irodalom, tudomány, könyvkiadás – Színház – Képzőművészet – Ének, zene – Tánc*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 1999; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. IV. köt. *Művelődéstörténeti kronológia – Könyvészet – Mutatók*. Szerkesztő Tóth László. Társszerkesztő Filep Tamás Gusztáv. Budapest, Ister, 2000.
23. Hazai „védekezéstörténet”. *Vasárnap*, 2000. május 3. 12. p.; Sok-e 0,1 iratfolyó méter? *Vasárnap*, 2000. május 10. 13. p.; Erőn felüli kutatómunka eredménye ez az értékes kötet. *Vasárnap*, 2000. május 24. 12. p.; *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története*. *Vasárnap*, 2000. május 31. 12. p. (A címek, a másodikat leszámítva, a *Vasárnap* szerkesztőjétől származnak.)
24. Tóth László: *Köz – művelődés – történet. Három tanulmány*. Budapest, Ister, 2000.
25. Tóth László: *Lapszél. Esszék, vallomások, sietős feljegyzések*. Dunaszerdahely, Nap, 2005.
26. Tóth László: *Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”. Mozdulatok egy arcképhez a múlt századból. Összegyűjtött versek és értelmezések 1967–2003*. Pozsony, Kalligram, 2003.
27. *Förtelmes kaszálógépek, avagy Köszöntés Hiccingából. (Cseh)szlovákiai magyar költők 1918–2003*. Válogatta, szerkesztette, valamint az Utószót és az Életrajzi jegyzeteket írta Tóth László. Pozsony/Bratislava, Madách-Pozsonium, 2003.
28. Geoffrey H. Hartman: Az irodalmi kommentár mint irodalom. *Határ*, 1994. 2. sz. 70. p.
29. Tóth László: *Hatszempközt, avagy Korbúcsúztató – anno 1989. Nyolc beszélgetés szlovák és szlovákiai magyar írókkal egy rendszer végőráiban*. Dunaszerdahely, Nap, 2006.
30. Uo. 6. p.

László Kocur

A MAN LIVING WITH A PEN IN HIS HANDS

APPROACHES TO THE PROSE AND PUBLICISTIC WORKS OF THE 60-YEAR-OLD LÁSZLÓ TÓTH

The study shows the works of the Hungarian publicist and historian of culture/education living in Slovakia, who turned sixty years this year – László Tóth – on the basis of his published works' analysis. Therefore, the focus of the study is the examination of the Hungarian literature in Czechoslovakia, mainly its years after the Second World War, a period known as „the years of silence”, that we can mostly know through the works of László Tóth. His interview-volume titled Dispute and Statement is characterised by the third period of the Hungarian literature in Czechoslovakia „as a frame novel”, although the History of Hungarian Culture/Education in (Czecho)Slovakia 1918–1998 compiled by him is considered to be his most outstanding work, stressing that from it the reader can acquire an adequate outline on the whole of the Hungarian intellectual life in Czechoslovakia.